

FRA VIKINGSKIPET TIL KLEVFOS – pinsesykkelturen 2023

1) Vikingskipet

128 syklistere møtte opp til årets pinsesykkeltur med Tor Karseth som syngende historiefremførere. Litt kjølig oppstart med noen få regndråper, men det ble bra vær utover dagen.

Bakgrunnen for valg av sykkelruta i år var markering av at for 30 år siden – i 1993 – startet en arrangert sykkelturné her fra Vikingskipet med Klevfos som mål. Denne turen skulle bli forløperen til alle pinsesykkelturene vi har hatt senere. Tor som da var ansatt i Stiftelsen Klevfos, var allerede den gangen ute og syklet med gitaren på ryggen og sang viser med lokalhistoriske temaer. Syklistenes landsforening var med på å arrangere denne turen. Ragnar Tømte kom etter hvert inn som en drivkraft til å få til årlige turer. For 25 år siden kom Vang historielag med i samarbeidet, og turene ble fra nå av lagt til 2. pinsedag.

Turen i dag skal handle mer om Svartelva og Klevfos enn akkurat Vang. Vi skal sykle så nære vi kommer elva, her fra utløpet i Åkersvika og oppover, knapt det, til Ådalsbruk.

Kommunegrensene følger elva delvis, men ikke hele vegen, så vi vil svinge over grensen mellom Vang og Stange – også gamle Romedal – og over elva flere ganger før vi kommer til Løten.

At ei elv i lange tider bakover ble benyttet som kraftkilde var jo naturlig, ikke minst i brattere strøk enn i Vang. Utfordringen her er at fallet i elva er veldig lite, bare 50 meter totalt fra Klevfos og ned hit. Men det som var, ble imponerende godt utnyttet, det var mange møller, flere sagbruk, det var teglverk m.m.

Før vi forlot Vikingskipet: Det er sykkelhistorie her også. I 1993 var det rigget opp en velodrom inne i hallen, da deler av sykkel-VM foregikk her.

Det var mange motforestillinger da den enorme skøytehallen ble bygget til OL, men fortjente ikke vi også et mesterskap? Tor sang om «en kjempediger gjøkunge i et fuglereservat».

Vi startet turen med å sykle over Stangebrua og opp den idylliske stien mot Utvandrer-museet.

2) Utvandrer-museet

Like etter at vi svingte opp til venstre etter Stangebrua – lå tidligere Løvstad. Her hadde Theodor Bækkevold sykkelverksted og sykkelfabrikk fram til 1980. Virksomheten hadde sitt utspring fra Løten på Aadals Brug mekaniske Verksted og Jernstøberi. Der ble *Aalsvold Cyclefabrik* etablert i 1895. Bedriften produserte «Norge»-sykler, men klarte bare å holde det gående i tre år.

Men en av arbeiderne i verkstedet var bitt av sykkelbasillen, det var unggutten Theodor Bækkevold. Etter først å ha leid ei smie i Briskebyen, flyttet han i 1902 inn i eget verksted tett ved Kjonerudbekken på Tokstads grunn. Her produserte han en sykkel som ble kalt «Dovre». Og en litt billigere utgave som het «Hein».

Vi fikk høre visa om sykkel: «Kunsten å sykle», med et tema som er like aktuelt i dag: «herde sin kropp, tanke og sjel...»

Det er fra denne tida at folk på sykkel skrek «Halv vei!» når de møtte noen, man var jo ikke vant til «raske» tohjulinger.

En måtte ha god råd for å kjøpe en sykkel – den kostet 250 kr. Folk flest hadde ikke kontanter, derfor oppsto utsagnet «Der kjem det en til som sykler på avbetaling».

Det var også en del kvinner som kjøpte seg sykkel allerede på 1890-tallet.

Theodor og broren Mathias hadde begge begynt i lære på Aadals Brug. Faren var brugsarbeider. Han var også spellemann og ble kalt Edvard spellemann. Guttene var med faren i spikerfabrikken for å skjøte på akkorden. Mathias ble mekaniker først på Aadals Brug, han reiste senere til Amerika. Til forestillingen «Mens Edvard tegner» skrev Tor en sang om ham og barndomskjæresten Pauline, om at de skulle dra til Amerika når de ble gamle nok. Tor tenkte seg at de møttes 1875. Som for så mange andre, hadde noen allerede dratt i forvegen; søsteren hadde allerede emigrert. Pauline og Mathias ble gift og dro til Amerika! Vi fikk høre visa om de to.

Om to år – i 2025 – er det 200 års jubileum for utvandringen fra Norge. Det kommer til å bli grundig markert her på Utvandremuseet - kanskje med en forestilling fra Tor også?

3) Nedre Kåterud/Stårvika

Egentlig skulle vi ha stoppet ved Kåterud, nede ved utkjøringen til E6, men vi ble invitert inn på gardsplassen til Tore Kjetil Stårvik i Stårvika hvor det var mindre trafikkstøy og bedre plass til alle oss. Utløpet av Svartelva kunne vi se herfra, også kvernveita fra Kurud som går ut i elva. Kurud er siste mølla på vegen ned mot Åkersvika. Fra Sagbakken i Romedal er det 13-14 møller til sammen. Det ble fløtet tømmer fra Gjetholmsjøen til Klevfos i mange år og også herfra og ned i Åkersvika.

Vi var i Vang – fram til 1956. Da fikk Stårviks far beskjed om å betale skatt til Stange. Sangen «Lændet milla ælven» forteller om landet mellom Svartelva og Flagstadelva – sivilisasjonens vugge – ifølge Tor!

Vi syklet videre og krysset Svartelva ved Nybrua, den har hatt navnet sitt i 200 år!, svingte inn til Kurud som er den nederste mølla.

Kurud mølle var fortsatt i drift i 1993, men etter 1965 ble ikke elva brukt som kraftkilde lenger. Kvernveita hadde opprinnelig vært hele tre kilometer lang. Det har vært kvern på Kurud i lang tid. [Vangsboka, b. 1](#) forteller om drift alt i 1724. I Abraham Pihls tid på begynnelsen av 1800-tallet var det både fargereri, pottemakeri og sagbruk i tillegg til mølledrifta og gardsdrifta.

Fra Kurud går vegen mot Kvæka. Innimellom fikk vi glimt av elva, og vi kunne se rester av kvernveita. Vi hadde jernbanen på venstre hånd, likeså gardene Skattum, O og Opphus. I krysset ved Kvæka tok vi til høyre og stanset ved den gamle møllebygningen nede ved Svarteelva.

4) Kvæka gard og mølle

Elva har gitt garden navn. Kvæka henger sammen med det gammelnorske «hvika» som betyr å vike unna. Kvæka betyr da «den som viker unna». Dette skulle være en god karakteristikk av Svartelva som gjør en markert sving akkurat her.

Møllene hadde forskjellig historie, forskjellige eierforhold. Mølla her hørte garden til hele tida. Litt lenger opp kommer vi til Hornekverna, den ble etablert som sjølstendig kvern etter hvert. Horne hadde også ei anna mølle på Grønvolden. Mølla ved Kvæka er ganske ung,

ifølge [Vangsboka, b. 1](#) var Kvæka antagelig en husmannsplass, kanskje under Skattum. Etter hvert som det ble litt mer velstand, kunne det skaffes litt mer jord, slik at det ble råd til å bygge opp ei mølle.

I «glanstida» i 1890-åra var det Johan Kvæken som drev her. Han satte sitt preg på næringsliv og samfunnsliv på Hedmarken.

Han arbeidet for økt dyrking av havre, drev med prøvebaking av brød med forskjellig innhold av bygg og havre og tok med smaksprøver inn til departementet.

Johan var kommunepolitiker og formann i vegkomiteen og mente at: «Alle veger burde møtes ved Kvæka». Han var en drivkraft i dannelsen av Vang telefonforeningen og fikk telefon nr. 1. Han var også aksjonær i Klevfos og i en årrekke medlem av direksjonen.

Kurud hadde kort veg til jernbanestasjonen, Kvæka lå lenger unna, men fikk en sidebane i 1862 til jernbanen Hamar–Grundset på omtrent 50 meter, riktignok oppe ved Hol: «Hol sidebane» eller «Kvækasporet» som ble brukt i dagligtale. På sidesporet kunne det på 1920-tallet komme 1200 sekker med mais i slengen. Mølla ble nedlagt i 1963-64. Mølla er forøvrig restaurert til bolig i de senere årene.

Visa om møllerens sønn Johannes passet godt inn her: «Historia om'n Johannes og hu Victoria». Visa er en «lett» omskrivning av «Victoria» av Knut Hamsun til hedmarksforhold.

Fra Kvæka gikk ferden over brua til Romedal. I krysset oppe i bakken tok vi til venstre gjennom Gollersrudroa mot Horne. Vi så ikke så mye til elva her, men vi hadde flott utsyn mot vangbygda. Etter hvert kom den store låvebygningen på Horne til syne som det landemerke den er. I krysset framfor Horne svingte vi til venstre.

5) Horne

I visa «Låven på Horne» fikk vi høre om Romedals eget «underverk» av et byggverk som kan sammenlignes med flotte palasser andre steder i verden. Låven ble reist i 1911 av tidligere eier Syver Andersen.

Vi syklet ned mot elva igjen. Før vi krysset elva, passerte vi stedet der Hornekverna sto. Kvernveita er fortsatt synlig. Denne kverna ble lagt ned omkring 1950. De tre møllebrukene Kurud og Kvæka i Vang og Romedal Valsemølle gikk sammen om å kjøpe kverna. De solgte den videre med den klausul at det ikke skulle drives møllebruk på stedet (Romedalboka, b. 1).

I tettbebyggelsen på Ilseng svingte vi til høyre, og etter bare 100 meter tok vi en avstikker inn Skogstadvegen. Snart skimtet vi en gammel veg og fulgte den ned til elva.

6) Grønvolden mølle

Vi kunne se rester etter møllehus, kvernveit og bru over Svartelva. Det var på 1800-tallet stor virksomhet her med mølle, sag og teglverk. Grønvolden hørte hele tiden til Horne. Etter brann ble mølla lagt ned.

Så var vi plutselig langt tilbake i historien – på slutten 900-tallet: Eirik Blodøks sine sønner har drept kongen Tryggve og de prøver også å få tak i sønnen Olav, som ble født straks etter kongens død. Mora Astrid flykter med sønnen og kommer etter hvert til Nordvi i bygda Skaun, nå Stange. Ifølge Snorre Sturlasons kongesagaer var forfølgerne like i hælene da

Torstein bonde greide å føre dem i skjul på en liten holme, tett bevokst med starr, nede i elva. Dette stedet er man enige om var der Starelva renner ut i Svartelva, like overfor der vi sto (Romedalboka, b. 1). Vi fikk så høre ei drikkevise, lov å ta vannflaska!: «En sang om Olav Tryggvason» – «...så dreck for vikingkongen, det var kar som kunne sløss».

Grønvolden hadde felles kvernveit med Løkenkvern mølle som ligger lenger opp. Ilsengstiene følger elva forbi Grønvolden. Like bortenfor er det ei slette med en liten badeplass og en fin rasteplass både for gående og syklist, veldig idyllisk.

Vi syklet videre mot Løkenkvern gjennom boligfeltet og til høyre ved Breidablikk skole og noen hundre meter bortenfor til der denne mølle lå like før brua.

Her var det også mølledrift under ulike navn – først **Løkenkvern**, så Berg mølle og til sist Romedal Valsemølle. Virksomheten ble lagt ned i 1954 etter at eieren Olaf Gjerlaug ble disponent på Felleskjøpet i Stange. Felleskjøpet overtok da både mølletretten, mølla og eieren. Bare noen kvernsteiner i vegkanten minner om travlere tider. Kanalen ut fra mølla er godt synlig, og det spesielle med kanalen her er at den fortsetter helt ned til Grønvolden. De to brukene hadde, som nevnt, felles kanal.

Vi svinger inn på gangvegen til venstre før brua og sykler på den fine stien langs kvernveita.

7) Gapahuken ved Bjørby

En idyllisk rasteplass med gapahuk er laget her like ved kvernveita, med plass til mange. I området rundt har Trond Vidar Vedum med flere også laget dammer for å få til et så variert dyreliv som mulig både når det gjelder fugler, insekter osv. Her er også skilter med navn på treslag. En naturperle her!

Det ble en liten pust i bakken med «Fuglesangen», en sang fra den «Levende skogen». Tor oppfordret alle til å bli med å lage alternativt fuglekor – i konkurranse med fuglene som allerede kvitret her.

På turen for 30 år siden ble en privat veg over garden Berg brukt, mens vi nå syklet videre opp på Skøyenvegen, over jernbanen og opp til Tofsrud. Videre Kongsvegen et lite stykke før vi svingte til høyre ved Haukstad og ganske snart inn i Byhagan.

8) By

Like før vi var framme, passerte vi By – vi hører på navnet at garden er av de eldste. Her er et av Innlandets største felter med gravhauger – om lag 160 – og mange gravfunn er helt fra tida rundt år 0, fra eldre jernalder.

På By var det langt senere mølle og sagbruk. Mølla var i drift fram til 1960, sagbruket stanset tidligere. Det var også ei benmølle her i en periode – fram til slutten på 1950-tallet. Den var adskilt fra mølla forøvrig. Bena som ble malt, var fra slakting rundt omkring. Det var ingen trivelig jobb å kjøre benmølla, det luktet ikke særlig godt. Smågutter kunne skaffe seg lommepenger ved å samle ben og selge dem til benmølla på By.

Her på By ble Edvard Munchs eldste søster Johanne Sophie født 7. september 1862.

9) Østre Engelaug

Ål – det var landet på begge sider av Svartelva, derav navnene Ålsfjordingen og Ådalsbruk. På Engelaug ble Edvard Munch født 12. desember 1863. Familien bodde her bare i 10 måneder før de flyttet til Christiania, så det mest interessante er at han kom tilbake hit flere ganger senere i livet.

Foreldrene og tante Karen, som etter morens død i 1868 tok over morsrollen for barna, holdt minnet om Løten og familien på Engelaug levende for søskenflokket på fem. Tor framførte nå en sang han ikke hadde skrevet teksten til, det hadde Edvard gjort selv i form av et brev han sendte hjem da han var 12 år. Sangen handler om at Edvard og broren Andreas som kom hit på sommerferie i 1875 og hvordan de hadde det her. Sangen er således et samarbeid mellom Munch og Tor! Sangen er fra forestillingen «Mens Edvard tegner». Brevet viser en helt ordinær gutt. Og takk for det!, var kommentar fra Tor.

Edvard kom tilbake igjen til Løten som 18-åring i 1882. Om det har Tor skrevet syngespillet «Edvard på Engelaug».

Siste gangen Munch var i Løten var i 1933. Da Edvard var på besøk som 12-åring, falt dommen over Kristoffer Svartbækken. For mord og ran av Even Dælin. Året etter ble Svartbækken henrettet på Ekromstormyra ikke langt fra mordstedet i Løten – den siste henrettelsen i Norge i fredstid.

Forbrytelsen gjorde sterkt inntrykk på Munch, og maleriene «Morderen» fra 1910 og «Mord i alléen» fra 1919 kan knyttes til Svartbækken. Da Munch kom tilbake til Løten i 1933, nærmere 70 år gammel, ville han se dette retterstedet som lå mellom Løten og Elverum.

Fra Engelaug så vi ned på den gamle BP-stasjonen like bortenfor, som nå er Ådalsbruk motormuseum, den ble bygd opp av Olav Karlsen i 1930-årene. Han drev også med drosjekjøring i oppbyggingsfasen av verkstedet sitt, samtidig som han hadde full jobb i Klevfos som maskinfører. Olav Karlsen og familien bodde ennå på Vardhaug, et sted litt lengre opp, da Munch bestilte drosje av ham for å bli kjørt til Ekromstormyra.

Som et ledd i markedsføringen av Edvard Munch i Løten har Tor skrevet 14 sonetter om denne drosjeturen. Hvordan den gikk, ble ikke fortalt nå, men diktene blir å finne på en kunstutstilling av Jon Olav Helle som åpner 5. juli i Klevfos-boligen hvor han har laget bilder til alle de 14 diktene. Men ett vers fikk vi høre; sonettene samlet forteller ikke bare om Munch, men gir også et godt tidsbilde av de harde trettiåra – også i Løten og rundt Klevfos, hvor en måtte jobbe mer enn hardt for å komme seg fram i livet.

Vi syklet fra Engelaug og passerer

Nyhuset – her var det også mølledrift. I dag er Nyhuset Bruk en moderne trevarefabrikk med dører og vinduer som spesialitet.

Inn mot Klevfos svingte vi inn på nedsiden av fabrikk mot elva.

10) Klevfos

Klevfos Cellulose & Papirfabrik var i drift fra 1888 til 1976. Fabrikket produserte gråpapir basert på egenprodusert sulfatcellulose. Før fabrikket ble anlagt var det mølle og sagbruk på stedet, under navnet Gammelhuset. Elva, skogen og ikke minst Aadals Brug mekaniske

Verksted og Jernstøberi var viktige forutsetninger for etableringen av Klevfos. Bedriften hadde på det meste 100 ansatte og var dermed en av hjørnesteinsbedriftene i industrikommunen Løten.

Nå smakte det godt med kaffe og vafler. Bente Fekene fra Syklistene takket for det gode frammøtet. Vi hadde ført folk langt avgarde over kommunegrensene, men med så mange el-sykler blant deltagerne gikk det trolig greit å komme seg tilbake til Hamar og Vang, også noen til Stange og Furnes.